

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

STRANGER IN A STRANGE LAND

Apie Arnaud Parent disertaciją „Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795 m.)“ ir jos gynimą

Ši, iš karaliaus Jokūbo Šventojo Rašto versijos paimta citata, jau keletą dešimtmečių yra pažįstama vakarietiškos popkultūros vartotojams¹, bet iki to išstisus šimtmečius Vakarų ir žydų kultūriniam laukui šie keli žodžiai pirmiausia siejosi su Moze, gimusiu ne savame krašte, vėliau išstisus dešimtmečius kartu su savo tauta klajojusiu dykumoje². Sunkios ir įveikiamos tik patiems ryžtingiausiems kelionės link Pažadėtosios žemės metu buvo patikrintas žydų tvirtumas, atspara lengvesnio kelio pagundoms ir tikėjimo stiprybė. Buvimas *ne ten, ne tuo*, darymas *ne to* – visos šios patirtys iki skausmo pažįstamos ir mokslinio pažinimo ribas nors truputėlį praplėsti nusprendusiems išdrįsti mokslininkams ar dar tik turintiems ketinimų tokiais tapti. Buvimas *svetimu, ateiviu* (arba *svetimu ateiviu*, jei jaučiamės tiek paklydę, kad net klaidžiojimo patamsėmis samprata pasidaro nebeįkandama) – nuolatinė mokslininko būseną. „Mąstymas už dėžės“, „išėjimas iš komforto zonos“ vis dar numato,

kad einama ten, kur galima laukti kažko žinomo („ne-dėžės“, „ne-komforto“). Būnant *ateiviu* geriau nieko nesitikėti.

Ateiviu svetimame krašte teko pabūti ir 2017 m. vasario 15 d. Lietuvos istorijos institute disertaciją besigynusiam Arnaud Parent. Ateivystės šiuo atveju esama net keleriopos. Disertantas pirmiausia keitė profesiją (šio teksto autoriui žinoma, kad pirmiau mokėsi teisės Belgijoje), turėjo išvykti iš gimtosios šalies (A. Parent yra prancūzas) ir išmokyti vietines, visame pasaulyje painumu (turbūt daugiau lenkų) bei senumu (be abejo, lietuvių) garsėjančias kalbas. Lietuvių kalba ši disertacija ir buvo ginama.

Pats darbo pavadinimas – „Prancūzai Abiejų Tautų Respublikos pertvarkyme Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu (1764–1795 m.)“ – norom nenorom piršo sąsajas su puikiai Lietuvos istorikams pažįstamu, dar Adolfo Šapokos formuluotu pasiūlymu, tapusiu šūkiu, „atraskime lietuvių Lietuvos istorijoje“. Bet – tiek dėl autoriaus puikiai naudojamų mokslinio darbo metodikos, reikalaujančios kuo kritiškesnės distancijos tyrinėjamo dalyko atžvilgiu, pagrindų, tiek, matyt, dėl ilgalaikio buvimo *ten* patirčių – naujo tipo nacionalizmas Lietuvos istoriografijoje neatsirado, o, kaip sutiko recenzentai, papildė mūsų žinojimą originaliu tiek įžvalgomis, tiek naujos empirinės medžiagos prasme produktu.

¹ 1961 m. tokiu pavadinimu pasirodė žymaus Jungtinių Amerikos Valstijų fantastų Roberto A. Heinleino kūrinys, pasakojantis apie Marse gimusio žemėčio nuotykius, nesusipratimus bei virsmus protėvių planetoje. Po kelių dešimtmečių, 1986 m., britų *heavy metal* grupė *Iron Maiden* paleido į muzikos pasaulį taip pat pavadintą singlą. Pavyzdžių galima rasti ir daugiau.

² Mozė, pasak Šventojo Rašto, prisimindamas savo gimimo aplinkybes, savo sūnų pavadino Geršomu, tai reiškė „ateivis iš ten“.

Disertacijos gynimo komisiją sudarė keturi nariai – docentas dr. Liudas Glemža iš Vytauto Didžiojo universiteto, profesorius dr. Valdas Rakutis iš Klaipėdos universiteto, dr. Jolita Sarcevičienė bei dr. Gintautas Sliesoriūnas, atstovavę Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriui. Sklandų komisijos darbą užtikrino profesorės dr. Tamaros Bairašauskaitės vadovavimas.

Kaip paprastai pirmasis teisę pasisakyti turėjo pats disertantas. Reikia pasakyti, kad pristatymas tikrai nebuvo lakoniškas, kaip tapo beveik įprasta disertacijų gynimo posėdžiuose (taupant klausytojų dėmesio išteklius, kurie esti riboti). Pristatęs tyrimo problemą – kad, nors Abiejų Tautų Respublikos (ATR) persitvarkymo sąjūdyje žinoma dalyvavus nemažą skaičių prancūzų, jų veikla kompleksiskai nebuvo analizuota – Arnaud Parent plačiai aptarė jo tyrimo pagrindą sudariusius šaltinius ir istoriografiją. Ypač plačiai disertantas pristatė periodinius, publicistinius XVIII a. antrosios pusės leidinius, poleminius kūrinius, kurie leido tikėtis iš ginaamos disertacijos ir šio tokio ekskurso ir dar kol kas ne itin Lietuvoje paplitusios idėjų istorijos barus. Galutinių darbo išvadų santrauka – kad, nors Lenkijos (taigi, ir ATR) tematika tarp Prancūzijos švietėjų ganėtinai paplitusi, dalis jų idėjų taip ir nerado atgarsio Abiejų Tautų Respublikoje, nes buvo pernelyg abstrakčios. Galiausiai ir pačių prancūzų žinios apie ATR neretai būdavo iškraipytos ar pasenusios, nebeatitinkančios realybės. Fiziokratų įtaka Edukacinės komisijos veikėjams, prancūzų mokslininkų ir švietimo veikėjų veikla, galimos Rousseau idėjų recepcijos Tado Kosciuškos veikloje pėdsakai – tokie esminiai momentai išskyrė Arnaud Parent, pristatydamas savo ilgametį tyrimą.

Pirmasis iš recenzentų apie disertacijos trūkumus ir pranašumus pasisakė docentas dr. Liudas Glemža. Jo teigimu, darbas vertintinas gerai – disertanto įdirbį atspindėjo milžiniškas surinktos ir apdorotos empirinės medžiagos kiekis (A. Parent pavyko apžvelgti 10 skir-

tingų šalių (Lietuvos, Lenkijos bei gimtosios Prancūzijos) archyvinių institucijų), dalis tos medžiagos iki šiol nebuvo žinoma šio laikotarpio tyrėjams, taip pat gera ir nuosekli darbo struktūra. Kritinę savo atsiliepimo dalį L. Glemža pradėjo nuo pastebėjimo, kad autoriaus apsiimta tirti problema – prancūzų įtaka Abiejų Tautų Respublikai – yra itin sudėtinga ir įvairialypė ir ne visuomet galima lengvai atskirti, kurios idėjos iš tiesų turėjo realią įtaką priimant sprendimus reformų laikotarpiu, o kurios yra svarbios šių dienų tyrėjui. Žvelgdamas į disertaciją pirmiausia jam pažįstamais ir aktualiais aspektais, L. Glemža pasigedo policistų – kitos, šalia fiziokratų gyvavusios švietėjų srovės – aptarimo ir policijos veiksnio išryškinimo vėlyvojoje Abiejų Tautų Respublikoje. Paviršutiniškai jam pasirodė (tiesa, dėl skirtingų aplinkybių) ir keli disertacijos skyriai. Dėl ūkiui ir socialinei raidai skirtos dalies L. Glemža turėjo pastabų autoriui (anot recenzento, susikongresavęs į valstiečių baudžiavos klausimą, A. Parent neatkreipė dėmesio į bajorus ir miestiečius), o kiti trūkumai buvo labiau nulemti istoriografijos trūkumų. Nevisiškai užtikrintas recenzentui pasirodė platus geografinis užmojis – anot jo, visiškai atspindėti *visos* Abiejų Tautos Respublikos A. Parent nepavyko, nes disertacijoje ryškiai dominavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės situaciją atspindinti medžiaga, iš kurios daromos išvados buvo ekstrapolijuojamos į Lenkijos karalystės kontekstą. Nepaisant visų trūkumų, L. Glemža siūlė suteikti A. Parent humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsnį.

Paskui kalbėję recenzantai vienas po kito pažymėjo, kad dalis pastabų jau buvo pasakytos, todėl jie savo pasisakymus nusprendė trumpinti, išryškindami tai, kas nebuvo pasakyta prieš tai. L. Glemžą pakeitęs profesorius dr. Valdas Rakutis pirmiausia teigė, kad pateiktas darbas neabejotinai papildė Lietuvos istoriografiją tyrimu, kuris peržengė tradicines Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos geografines ribas. Taip pat V. Rakutis atkreipė dėmesį į autoriaus

indėlį į diskusijas apie Abiejų Tautų Respublikos kariuomenę, aptariant prancūzų švietėjų siūlymus, kaip reformuoti Respublikos kavaleriją, kurią Lenkijos istoriografija jau kuris laikas yra linkusi vertinti kaip viduramžių reliką. Kritinės V. Rakučio pastabos disertacijai buvo skirtos keliais aspektais. Pirmiausia recenzentas, kaip ir L. Glemža, pradėjo nuo platesnių svarstymų apie prancūzų įtaką Respublikos reformoms. Ar tik nebuvo taip, klausė V. Rakutis, kad prancūzų receptais valstybės pertvarkai nebuvo tiek plačiai naudotasi kaip britų ir prūsų dėl to, kad pati Prancūzija XVIII a. antrojoje pusėje, iki revoliucijos, toli gražu nebuvo sektinas Respublikai (ir kitoms Europos valstybėms) pavyzdys vien dėl į despotiją kartais panašėjančios karaliaus valdžios? V. Rakutis taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad A. Parent darbe pritrūko dėmesio Respublikos savarankiškumo problemai, kuri tiesiogiai siejosi su disertanto darbu. Klausimas buvo susijęs su valstybės gebėjimu apskritai vykdyti reformas – kiek valstybė, kurią itin stipriai kontroliavo užsienio jėgos (pirmiausia Rusija), buvo pajėgi pasiekti kokių nors rezultatų? Kiek pateikiami reformų autorių siūlomi variantai buvo paveikti politinių kontekstų? Visi šie klausimai, V. Rakučio nuomone, būtų leidę disertacijoje išplėtoti visapusiškesnį reformų vaizdą. Kiek koreguotina V. Rakučiui pasirodė ir disertacijos struktūra – anot jo, ūkinius, ekonominius klausimus derėjo svarstyti prieš karinius. V. Rakutis, kaip ir L. Glemža, pažymėjo, kad disertacijoje nevienodai skirta dėmesio LDK ir Lenkijos karalystei – tai galėjusi nulemti surinkta empirinė medžiaga. Šios ir keletas kitų pastabų (recenzentas turėjo pasiūlymų dėl sąvokų vartojimo, nurodė kelias faktines klaidas), V. Rakučio nuomone, nesumažino viso darbo vertės ir jis siūlė A. Parent suteikti daktaro laipsnį.

Kritiškiausiai iš visų komisijos narių pasisakė dr. Jolita Sarcevičienė. Jos pasisakymas išsiskyrė iš bendro konteksto. Po kelių įvadininių žodžių, kuriais bendrai aptarė disertacijos struktūrą, recenzentė ėmėsi poleminių darbo vietų analizės. Nekokį įspūdį recenzentei paliko

įvadas – anot jos, kai kurios jo dalys buvo paviršutiniškos, ypač istoriografijos apžvalga, kurioje gausu ne vieną dešimtmetį skaičiuojančių darbų, o jų išvados, tikėtina, jau kuris laikas turėjo būti papildytos ar pakoreguotos. Tačiau daugiausia pasvarstymų teko pačiam darbo tikslui – J. Sarcevičienės teigimu, skaitant disertaciją tapo akivaizdu, kad prancūzų švietėjų pasiūlymai taip ir liko neįgyvendinti, tad kyla klausimas, kiek prasminga svarstyti realius įtakos mastus, jei iš esmės nieko nebuvo pasiekta? Nevisiškai tinkamas jai pasirodė ir autorių, siūliusių pertvarkos planus, pasirinkimas. Antai, žinoma (ir tai savo tekste mini pats disertantas), kad reformų poreikis neatsirado tik XVIII a. antroje pusėje – su kai kuriomis idėjomis (ypač tai pasakytina apie fiziokratus) Respublikos veikėjai turėjo būti susipažinę anksčiau, o ir patys prancūzai žinojo apie šalį kamavusias negeroves dar XVII a. antrojoje pusėje. Tad, svarstė recenzentė, ar pagrįsta tyrimo dėmesį sukoncentruoti tik į XVIII a. antrosios pusės autorius, tokius kaip J. J. Rousseau ar abatas Mably? Be šių pastabų, ji taip pat atkreipė dėmesį į disertacijos struktūros netobulumus, konteksto stygių bei disertacijos priedus sudarančių biogramų trūkumus. Savo pasisakymą J. Sarcevičienė baigė kiek kitaip nei procedūriškai tiksliai savo atsiliepimus apibendrinę kolegą. Apibendrinama ji kėlė klausimą, ar prancūzų švietėjų idėjos ir siūlymai Respublikai buvo tikro susidomėjimo šios šalies reikalais, ar tiesiog intelektualinės pramogos Europos provincijos kontekste išraiška. Tiek disertanto, tiek pačios J. Sarcevičienės mintys, taikliai iliustruotos vengiančių prisidėti prie Edukacinės komisijos veiklos intelektualų pavyzdžiais, akivaizdžiai suponavo antrąjį atvejį. Po šių pasvarstymų recenzentė konstatavo, kad, nepaisant kritikos, disertantas savo tikslą pasiekė, tačiau galbūt nevisiškai įprastu būdu – parodydamas, kad prancūzų pasiūlymai įgyvendinti nebuvo.

Paskutinis iš komisijos narių pasisakęs dr. Gintautas Sliesoriūnas ginamą disertaciją kritikavo mažiausiai iš visų recenzentų. Anot jo,

gynimui pateiktas darbas neabejotinai turėtų praturtinti ne tik LDK, ATR bet ir apskritai Apšvietos epochai skirtą istoriografiją, susidomėjimo turėtų sulaukti ne tik Lietuvoje, Lenkijoje, bet ir Baltarusijoje, Ukrainoje bei Prancūzijoje. Platus autoriaus požiūris į išsiskelbę problemą, istoriografijos ir šaltinių išmanymas, kalbinės kvalifikacijos – visa tai leido, G. Sliesoriūno teigimu, A. Parent išsvengti siauro, etnocentristinio žiūrėjimo į istorinius dalykus. Neturėdamas disertantui didesnių pastabų, recenzentas už darbą siūlė disertantui suteikti daktaro laipsnį.

Žodis, kaip įprasta, buvo suteiktas ir komisijos pirmininkei profesorei dr. Tamarai Bairašauskaitei. Kaip pranašumus ji išskyrė naujovišką, iki šiol Lietuvos istoriografijoje naują darbo formatą, kai tiriama konkrečių Prancūzijos piliečių reali veikla, istoriografijos išmanymą, nuoseklų ir logišką darbo struktūrą, o apibendrinama dar kartą pabrėžė, kad atliktas darbas buvo prasmingas. Diskutuotini, jos nuomone, disertacijoje buvo keli dalykai. Pirmiausia, pateiktas prancūzų veiklos vaizdinys darbe atrodo dviprasmiškai – viena vertus, autorius tarsi suponuojąs, kad prancūzų idėjos bei patarimai, kaip jas įgyvendinti, turėjo labai didelę įtaką įgyvendinant reformas, kita vertus, pats ne kartą darbe akcentuojąs, kad šių švietėjų žinios apie Respubliką toli gražu nebuvo tikslios. Tai, dr. T. Bairašauskaitės (čia jos mintys iš esmės sutapo su J. Sarcevičienės) nuomone, ar verta kelti klausimus dėl paties prancūzų vaidmens pobūdžio ATR reformų sąjūdyje. Ar tokių žymių švietėjų, kaip, pavyzdžiui, J. J. Rousseau, pasiūlymai Respublikai nebuvo viso labo minties galiūnų žaidimas, suradus tam tinkamą aikštelę – bendrą Lenkijos ir Lietuvos valstybę? Ar tikrai jų įtaka buvo tokia visa apimanti ir tiek daug lemianti, jei pats reformų poreikis atsirado dar iki prancūzų švietėjų susidomėjimo ATR reikalais? Komisijos pirmininkė taip pat

pasigedo Prancūzijos ir Respublikos mąstytojų tekstų sugretinimo bei paralelinės analizės, o tai, jos nuomone, būtų leidę daug aiškiau apčiuopti idėjų recepciją, jei tokios būtų, nei pavienių, galbūt tiesiog sutapusių, minčių identifikavimas. Galbūt būtų ir kitų, ne tik prancūziškų įtakų, kurios taip pat galėjo būti patrauklios reformatoriams, kaip britiškos ar prūsioskos? T. Bairašauskaitė pasigedo ir platesnio prancūzų švietėjų idėjų įk kontekstinimo, kuris būtų leidęs lengviau identifikuoti naujai siūlomus dalykus, nes neretai nutikdavo taip, kad siūlomi ATR valdantiejiems receptai jau kuris laikas buvo praktikuojami. Komisijos pirmininkei, kaip ir L. Glemžai, silpnas pasirodė socialinei raidai ir ūkiui skirtas skyrius, tačiau kiek kitu aspektu, – pavyzdžiui, neaišku, ar valstiečius išlaisvinusius bajorus kiek nors veikė prancūzų idėjos, ar tai buvo jų pačių iniciatyva? Šių ir kitų diskutuotinių dalykų buvimas darbe vis dėlto nepadarė didesnės įtakos komisijos pirmininkės sprendimui – ji, kaip ir recenzantai, siūlė A. Parent už atliktą darbą skirti daktaro laipsnį.

Paskui ėję disertanto atsakymai į recenzentų pastabas buvo trumpi, tačiau išsamūs ir, reikia pažymėti, smulkmeniški. Komisiją jie neabejotinai įtikino – po neilgai trukusio balsavimo buvo vienbalsiai paskelbta, kad po 2017 m. vasario 15 d. Lietuvos istorijos institute vykusio disertacijos gynimo Arnaud Parent suteiktas humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsnis. Dalyvavusiesiems visgi labiausiai turėjo įsiminti ne tiek pati džiugi, darbą vainikavusi mokslinio laipsnio suteikimo akimirka, bet (jau) daktaro Arnaud Parent padėkos. Jautriai pasakyti žodžiai visiems, padėjusiems ilgame disertacijos rašymo kelyje, liudijo, kokia greičiausiai sunki buvo tiek įsivietinimo (tapimo „nebesvetimu“), tiek atradimų istorija, kurią autorius, tikėtina, vainikuos monografija, prieinama platesniam skaitytojų ratui.

Karolis Tumelis